

Az 1945 utáni átmenet történelmi mítoszai

A második világháború végétől a kommunista diktatúra kiépüléséig tartó rövid periódus történelmi értékelésében az utóbbi évtizedekben két olyan, egymással szembenálló narratíva jelent meg, amelyek – figyelembe véve a mai történetírás konszenzuális elemeit – a történelmi valóság más-más elemeit emelik ki, egyúttal abszolutizálják, mitizálják azokat. Az egyik értelmezés szerint 1945 után demokratikus berendezkedés alakult ki Magyarországon; ez minden tekintetben különbözött mind a háború előtti politikai rendszertől, mind a későbbi, szovjet típusú, kommunista rendszertől. Ez a felfogás már az 1970-es évek végén megjelent a hazai történetírásban, s főként magának a korszaknak a diskurzusaira építve, annak egyik centrális fogalmát („népi demokrácia”) is átvette, majd egy évtizeden át az ortodox párttörténetírástól eltávolodó, „hivatalos magyar történetírás előszeretettel építgette ezt a képet” (Rainer, 2010. 89). Ez a felfogás módosult formában a rendszerváltás után is tovább él. Képviselői egyértelműen polgári demokráciának, polgári demokratikus rendszernek tekintik a vizsgált korszakot, s azt hangsúlyozzák, hogy a „demokratikus fejlődés útjáról” csak 1947-ben (mások szerint 1948-ban) tért le az ország. Ez a nézet különösen jellemzővé vált a politikatörténelmi és alkotmánytörténelmi összefoglaló munkákban (vö.: Bihari, 1996. 11–12; Mezey, 1995. 234–239; Bihari, 2005. 62).

A másik, fentiekkel éppen ellentétes felfogás szerint 1945 után kezdettől fogva „szovjetizáció” zajlott hazánkban éppúgy, mint a térség többi, szovjetek által megszállt országában. Azaz: a szovjet katonai jelenlét egyből kijelölte a változások irányát, ami nem volt más, mint a szovjet típusú kommunista rendszer bevezetése, annak „exportja” – még ha a kortársak zöme ezt nem is ismerte fel. Ez a nézet nemcsak azt állítja, hogy külső erők erőltették az országra egy idegen rendszert, hanem azt is, hogy a magyar társadalom ez ellen semmit nem tehetett, s 1945-től fokozatosan ebbe az irányba tartott az ország, hiába voltak választások, hiába volt többpártrendszer, hiába működött parlament – ugyanis a szovjet birodalmi érdek és akarat dominanciája mellett a demokratizálási tendencia eltörpült, csak látszatjelenség volt (Schmidt 2010, 92-93).

Mindkét megközelítés tartalmaz részgazságokat, de egészében mégsem áll meg. Mindegyik egy-egy meglévő tendenciát ragad ki a korszakból, de egyúttal annak szerepét el is túlozza, s az azzal ellentétes tényezőket nem veszi tekintetbe. Mindkettő mítosz tért nyert a köztudatban, visszaköszön a tankönyvekben, érdemes ezért külön-külön is foglalkozni velük, s rámutatni egyoldalúságukra, problematikus voltukra.

1945 és 1947–48 között demokrácia volt?

Az az állítás, hogy Magyarországon 1945 és 1947–48 között demokrácia volt, azért nem helytálló, mert ugyan a demokrácia számos intézményes kelléke (többpártrendszer, parlament, választások) megvolt, ám a demokratikus intézmények működését korlátozta a szovjet befolyás és a kommunista párt kezdettől meglévő „túlhatalma.” Valójában inkább azt mondhatjuk, hogy korlátozott parlamentizmus és egy fajta „korlátozott demokrácia” működött 1945–47 között, melynek felszámolása már 1947-ben megkezdődött (Hubai, 2006. 56–63).

A polgári demokrácia kiépítését, amire az 1945-ös választásokon győztes Kiszgazdapárt törekedett, a szovjet jelenlét megakadályozta: a szovjetek a kiszgazdák választási győzelme ellenére olyan koalíciós kormányzást erőltettek az országra, melyben a kommunista pártnak a választási eredményénél jóval nagyobb befolyást juttattak. Ezt a befolyást a szovjetek támogatására, a belügyre és a rendőrségre támaszkodva arra használta fel a kommunista párt, hogy politikai ellenfeleit egy-két év alatt kiszorítsa, „leszámítsa”, s az éppen csak kiépülő demokratikus intézményi kereteket felszámolja.

Azok, akik demokráciának tartják az 1945 utáni koalíciós korszakot, a megelőző és következő időszakhoz hasonlítva emelik ki a kétségtelenül meglévő demokratizálódási tendenciákat, egyben túl is értékelik azt. Hajlamosak figyelmen kívül hagyni nemcsak a szovjetek belpolitikai diktátumait és a „kényszerkoalíciót”, hanem a korszakra jellemző olyan, antidemokratikus megoldásokat is, mint például a németek kitelepítése, melynek során magyar állampolgárok tömegét fokozták le másodrendűvé, és üldözték el, marhavagonokba zsúfolva az országból. A „bélistázást”, mely során a közigazgatásból és a közintézményekből tízezer számra bocsátották el politikai okokból az alkalmazottakat; a konzervatív pártok kizárását a 1945-ös választásról; az 1947-es választójogi korlátozásokat (amikor több mint 700 ezer ember választójogát vették el) és a választási csalásokat („kék cédulás” választás). Nem is szólva Kovács Béla és Nagy Ferenc direkt módon történt eltávolításáról a Kiszgazdapárt, illetve a kormány éléről, ami 1947-ben már egyértelműen mutatta a demokratikus intézmények gyengeségét.

A korszaknak tehát van egy sajátos kettősége: voltak demokratikus intézmények és demokratizálási törekvések, ugyanakkor ezek a törekvések összességében kudarcot vallottak. A helyzet kettőségét – a demokratizálódási folyamatot és annak korlátait – jól példázza az emberi jogok helyzete. Az 1946. évi I. törvénycikk, a köztársasági törvény preambuluma első ízben kodifikálta a magyar jogtörténetben az emberi jogokat, tételesen felsorolva azokat: „*A személyes szabadság, jog az elnyomatástól, félelemtől és*

nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilváníttása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és a méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog, s a részvétel joga az állam és az önkormányzatok életének irányításában” (Mezey, 1995. 239). A preambulum azt is tartalmazza, hogy *„Ezekről a jogokról egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül.”* A felsorolt emberi jogok intézményes védelmét, azaz független bíróságok jogvédelme alá helyezését azonban nem rendelték el. Ebből a joghézagból adódott, hogy az állampolgároknak jogsérelem esetén valójában nem volt hova fordulniuk.

Bár a politikai paletta 1945 és 1947 között többszínű volt és a nyilvánosságban többféle politikai ideológia versenyzett, Magyarországon nem volt nyugati értelemben vett demokrácia. A tulajdonlás meghatározó formája ugyan a magántulajdon volt, az állam koordinációs szerepe a gazdaság és a társadalom működésében kezdettől túlsúlyos volt. A legfontosabb döntések a pártközi értekezleteken születtek, semmibe véve a valódi parlamentarizmust. Voltak olyan állami intézmények, amelyek felett semmiféle demokratikus kontroll nem létezett. Ide sorolható a politikai rendőrség mellett az ugyancsak kommunista vezetésű Gazdasági Főtanácsot, amely a gazdaság első számú állami irányító szerve lett, nemcsak a parlament, hanem a kormány feje fölött is „átnyúlva” (Rainer, 1998. 24–34). De ide számítható a Kereskedelmi Minisztérium is, sőt a helyi közigazgatás is, figyelembe véve, hogy önkormányzati választásokat csak a fővárosban tartottak, másutt nem. S azt se feledjük, hogy a viszonylag szabadnak tűnő sajtóban épp a Szovjetunió számára érzékeny témák számítottak tabunak, első helyen a szovjet megszállás (Rainer, 2010. 89–90). Gyarmati György hatalmi dualizmusnak nevezi azt a kettősséget, ami az 1945–1947 közötti időszak politikai életét jellemezte: bár a törvényhozásban az 1945-ös választások eredményeként kiscgazda többség alakult ki, de a helyi önkormányzatokban és a megyei közigazgatásban a kiscgazdapárt kisebbségben maradt, s mivel a pártközi értekezleteken, ahol paritásos alapon vettek részt a koalíciós pártok, a kiscgazdákat rendre leszavazták, a parlament szerepe is leértékelődött (Gyarmati, 1996. 149–152).

A kommunisták már 1945-ben megkezdték politikai ellenfeleik kiszorítását a hatalomból, s ez a törekvésük 1947-re érett be a kiscgazdapárt felbomlasztásával (Palasik, 1998. 113–128). Módszereik közé tartozott a politikai harc mellett a megfélemlítés, a lejáratás, a rendőrség politikai célokra való felhasználása éppúgy, mint a szovjetekkel való összejátszás, esetenként a fizikai megsemmisítés és az emberrablás (lásd Kovács Béla elhurcolását). A többségi kiscgazdapárt vezetői pedig a demokrácia csapdájába kerültek: az őket ért vádakra, támadásokra mindig a nyilvánosság előtt, a demokratikus játékszabályok keretei között válaszoltak, mert bíztak a demokrácia intézménye-

iben. A Nagy Ferenc elleni puccs a legsúlyosabb sérelem, ami 1945 után addig érte a jogállamiságot. Magyarország törvényesen megválasztott miniszterelnökét egyszerre távolították el a hatalomból és hazájából. A kommunisták viszont megszabadultak a rivális koalíciós partner legtekintélyesebb politikusától, s addig nem látott mértékű zavar és pánik keletkezett a kiszegedő és a polgári ellenzék soraiban.

A nyíltan manipulált 1947-es „kék cédulás választások” még nagyobb befolyáshoz juttatták a kommunista pártot. A parlamenti ellenzéket, a polgári pártokat felszámolták. A korábbi vezetőitől megfosztott szociáldemokrata párt és a kommunista párt 1948-as egyesülése után létrejött egypártrendszer a korlátozott parlamentarizmus és a demokratikus intézmények maradványait is felszámolta.

Kezdetből kommunista diktatúra kiépítése zajlott, s a szovjetizáció ellen nem tehattünk semmit?

Ez a nézet az emigráns szakirodalomban már a rendszerváltás előtt is létezett, a hazai történetírásban a rendszerváltást követően erősödött fel, s napjainkra divatossá vált. Az a megfigyelés képezi az alapját, hogy a sztálini Szovjetunió katonai jelenlétének és befolyásának a megszállt országokban a szovjet típusú kommunista rendszer kiépítésére használta fel, nagyjából hasonló menetrend szerint (Ungváry, 2002. 286–298).

A térség szovjetizációja kétségtelen tény, ami annyit jelent, hogy a szovjetek - semmibe véve egy adott állam, például Magyarország adottságait, kultúráját - a korábbi gazdasági és politikai struktúrákat gyökeresen felszámolták, és egy teljesen idegen rendszert vezettek be, ráerőltetve azt az itt élő népekre. Ám a külső tényező dominanciájából még nem következik, hogy a belső társadalmi és politikai viszonyok semmiféle szerepet ne játszottak volna ebben az időszakban, hol késleltetve, hol akár siettetve a kommunista diktatúra kiépülését.

Magyarországon 1945. január 20-ától, a fegyverszünet aláírásától 1947 februárjáig minden fontos politikai, gazdasági és jogi kérdésben a Szovjetunió megbízottja, Vorosilov marsall irányítása alatt működő Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) döntése volt a meghatározó. A szovjet megszálló hatóságok a magyar kommunistákat tekintették egyetlen potenciális és megbízható szövetségesüknek, kezdetből fogva őket támogatták. Azonban a többi párt, a kiszegedők, a szociáldemokraták és a Nemzeti Parasztpárt is számos esetben hozzájárult a kommunista párt (MKP) pozícióinak megerősödéséhez, részben rossz helyzetértékelésüknél és naivitásuknál fogva. Úgy hitték például, hogy az MKP képes lesz kijárni a szovjet hatóságoknál a

Szovjetunióban sínylődő magyar hadifoglyok és elhurcolt polgári személyek hazahozását vagy a háborús jóvátétel feltételeinek enyhítését, továbbá a békeszerződés negatív következményeinek mérséklését. A remélt eredmények fejében a kisgazda vezetők számos vitában engedtek a kommunistáknak, feladva saját, eredeti álláspontjukat. Azonban alaposan elszámították magukat: az engedmények semmi haszonnal nem jártak, ugyanakkor hozzájárultak a kisgazdapárt gyengüléséhez és a belpolitikai erőter fokozatos balra tolódásához. Mivel a kommunisták célja az volt, hogy a lehető leggyorsabban elfeledtessék a múltat, ami viszonyítási pont lehetett, igyekeztek folyamatosan ébren tartani a lakosság rossz lelkiismeretét, az egész nemzetet kollektív bűnösnek nyilvánították.

Ám azt nem lehet még sem mondani, hogy már 1945-től minden tekintetben alávetett ország lettünk volna. Ez, a korszakot demokráciának tekintő felfogással éppen ellentétes nézet ugyanúgy téves. Ugyanis annak ellenére, hogy az ország a szovjet megszállás alá került, a megszállás és a kommunista diktatúra kiépítése közötti néhány esztendőben, a korlátozott parlamentarizmus keretei között a demokratikus alternatívát képviselő pártok és politikusok is részesei, szereplői voltak annak a politikai versenynek, amit a pártok vívtak, ha nem is egyenlő feltételek között (a szovjet jelenlét és a kommunista párt túlzott, a választási eredményeket meghaladó befolyása miatt).

1944–45-ben, a háborúvesztés után, a demokrácia hívei nem fogadták el a szovjet hadsereg jelenlétéből következő kész helyzetet, hanem következetesen küzdöttek a jogállamiság és a demokratikus intézmények megteremtéséért, igaz, abbéli reményük, hogy Magyarországnak van esélye valódi demokráciára a korszakban, nem igazolódott. Ám attól, hogy nem voltak ideálisak a keretek a demokratikus politizáláshoz, és a cél nem teljesült, nem kérdőjelezhető meg sem a demokraták jelenléte, sem az a küzdelem, amit azért folytattak, hogy a demokratikus intézmények kiépüljenek és megszilárduljanak.

Polgári demokratikus alternatívát képviselt a korszakban a Kisgazdapárt, valamint utódpartjai: a kereszténydemokrata eszmeiségű Demokrata Néppárt, a Magyar Függetlenségi Párt, a Magyar Szabadságpárt és a nemzeti liberális Polgári Demokrata Párt (PDP). Ennek a politikailag tagolt, jobbközép beállítottságú áramlatnak volt a legnagyobb társadalmi támogatottsága. Elképzeléseik középpontjában a polgárság megerősítése, a magántulajdonon alapuló társadalmi és gazdasági berendezkedés fenntartása, a parlamenti demokrácia intézményeinek megerősítése, az ország szuverenitásának helyreállítása volt. Legismertebb, karakteres képviselői: Kovács Béla, a Kisgazdapárt főtitkára; Barankovics István, a Demokrata Néppárt vezetője; Sulyok Dezső, a Magyar Szabadságpárt és Pfeiffer Zoltán, a Magyar Függetlenségi Párt megalapítója; továbbá Supka Géza a Polgári Demokrata Pártból.

A demokratikus irányzatok közé sorolható az alapvetően értelmiségi bázisú, csekélyebb támogatottságú, baloldali radikális demokrata csoport, mely a PDP-ből vált ki. Ismert képviselője a Magyar Radikális Pártot megszervező Csécsy Imre, az újságíró Zsolt Béla és az 1947-ben hazalátogató Jászi Oszkár. Bár céljaik és elképzeléseik közel álltak a polgári demokratikus alternatívához, a hazai polgárságot erőteljes kritikával illették, határozott társadalmi reformokat követelve.

Bár önálló szociáldemokrata alternatíváról a korszakban csak megszorításokkal lehet beszélni – a szociáldemokrata párt nem képviselte következetesen ebben az időszakban azt az eredeti szociáldemokrata elképzelést, mely a szociálisan kiegyensúlyozott, a munkásság aktív részvételére alapozott demokráciát szorgalmazta, s amit legjobban a „Szocializmust diktatúra nélkül!” jelszó fejez ki –, néhány jelentősebb képviselőjét meg kell említeni, így Kéthly Annát, Peyer Károlyt, Böhm Vilmost. Mivel a párton belül a kommunistákkal való együttműködést szorgalmazó áramlat kerekedett felül, az eredeti szociáldemokrata gondolkodás háttérbe szorult.

Viszonylag széles körben ismert és támogatott áramlat volt az a nemzeti-radikális-demokrata álláspont, mely elsősorban a parasztpárti kötődésű politikai gondolkodó, Bibó István nevéhez fűződik. Elképzelése lényeges elemei közé tartozott a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése, az individuum és a kollektívizmus közti egyensúly megteremtése, a parasztság „társadalom alatti” helyzetének felszámolása. A társadalmi viszonyokat kívánták demokratizálni a nagybirtok és a nagytóke korlátozásával, a szabadságjogok és a demokratikus politikai rendszer működtetésével. Figyelemre méltó, hogy Bibó István (sokak szerint a 20. század legnagyobb magyar politikai gondolkodója) legfontosabb műveit éppen 1945 és 1948 között írta, többségét a magyar demokrácia védelmében, a demokratikus gondolat jegyében (például: A magyar demokrácia válsága, 1945; A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme, 1947; A békeszerződés és magyar demokrácia, 1948).

Ám hiába küzdött számos politikus és gondolkodó a demokráciáért – nem egyszer leleplezve a kommunisták ezzel ellentétes törekvéseit, s a demokráciát fenyegető módszereit –, ígéreteivel a kommunista párt számos társadalmi csoportot tudott befolyásolni, és sok esetben megtéveszteni (vonzó ígéretein túl a hamis nemzeti retorikával és taktikai lépéseivel). A munkásságnak társadalmi felemelkedést, sőt „munkásuralmat” ígértek, a parasztságnak földosztást és tisztességes megélhetést, minden dolgozónak munkát, boldogulást és „népi demokráciát”, „szocializmust szovjet forma nélkül”, ami alatt legfőképpen azt értették, hogy nem lesz egypárti diktatúra és kolhoz.

A vészkorszakot túlélt és visszatért zsidóságnak például igen jelentős részét nyerte meg a kommunista párt azáltal, hogy vallási, etnikai, faji diszkriminációtól mentes jövőt, múlttól való szabadulást ígértek, sőt olyan pozíciók elérését, amelyeket ko-

rábban nem tölthettek be (például a rendőrségnél, államvédelemlnél, ahol a fegyver a korábbi üldözöttek kezébe került). S a „kisnyilasoknak” is feledést és megbocsátást ajánlottak, ha belépnek a kommunista pártba.

A kommunizmus utópiája a munkásság mellett elsősorban az értelmiséget „csábította el”. Olyan új eszméket, vonzó jövőképet kínált (például egyenlőséget, igazságosságot a társadalmi hierarchia és egyenlőtlenségek helyett, racionálisan megszervezett gazdaságot a piac anarchiájával szemben, tudományosan tervezett jövőt, az emberben rejlő képességek kiteljesítését, ideális közösségi társadalmat), aminek nagyon sokan nem tudtak ellenállni. Széles réteg számára a kommunizmus utópikus vonásai és elmentmondásai csak a diktatúra kiépítése után lepleződtek le – a többi között ez a kiábrándulás vezetett el az ’56-os forradalomhoz.

A hazai németek kitelepítéséről nem tehetünk, azt nagyhatalmak erőszakolták ránk?

A korszak lényegét érintő két történelmi mítosz után ezt a harmadikat is érdemes mérlegre tenni. Ez is széles körben elterjedt, de az utóbbi évek kutatásai nyomán egyre tarthatatlanabb, s nem függetleníthető a korszak megítélésétől.

Az értelmezés, miszerint a hazai németek kitelepítése nagyhatalmak döntése volt, abban a hazai politikai pártok nem felelősek, általánosan elfogadott volt a rendszerváltás előtt, s még ma is jellemző vélemény, melyet történelemkönyvek és összefoglaló munkák is megerősítenek. Számos helyen olvashatjuk azt, hogy a magyarországi németek (a svábok) kitelepítését a potsdami konferencia, illetve a SZEB döntése írta elő számunkra, úgy tüntetve fel, mintha ez külső kényszerből történt volna (Izsák, 1998. 69; Salamon, 1999. 175). Pedig a magyar kormánynak kezdeményező szerepe volt a németek kitelepítésében, ezt egyértelműen alátámasztja téma újabb szakirodalma, többek között Tilkovszky Lóránt Tóth Ágnes kutatásai is (Tilkovszky, 1997; Tóth, 1993; Tóth, 2003; Tóth, 2007.).

A második világháború végén a kelet-közép-európai régió németiségét három csapás érte. Az előrenyomuló Vörös Hadsereg különleges alakulatai összegyűjtötték és százezer számra a Szovjetunióba hurcolták a munkaképes férfiakat és nőket. Az otthonukban maradt németeket a szovjet csapatok után érkező csehszlovák, lengyel és jugoszláv „rendfenntartó” egységek terrorizálták és készítették menekvésre. Az otthonukba a háború után visszatérő menekültekre és a még intakt német közösségekre Lengyelországban és Csehszlovákiában „szervezett” és teljes körű kitelepítés várt – a

szovjetek által kezdeményezett s a győztes nagyhatalmak által elfogadott kollektív bűnösség elve alapján. Magyarországon azonban korántsem volt egyértelmű, hogy a németeknek „kollektíve” menniük kell.

A győztes nagyhatalmak az 1945. augusztus elején elfogadott potsdami határozatukban deklaratív módon tették lehetővé, hogy Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország a német nemzetiségű lakosságtól vagy annak egy részétől a Németországba való áttelepítéssel szabaduljon meg. Magyarországon a kitelepítés ügyét a potsdami értekezlet a SZEB-re bízta, mivel megszállt, szuverenitásában korlátozott országnak számított, eltérően a másik két érintett államtól, mely a győztesek közé tartozott, s ahol a kitelepítések megszervezése, lebonyolítása a kormányok feladata volt. Azonban a kitelepítést Magyarországon sem a SZEB kezdeményezte, hanem az Ideiglenes Nemzeti Kormány kérte, még jóval a potsdami konferencia előtt.

Lengyelország és Csehszlovákia esetében a kitelepítést elvi okokkal indokolták: a német irredenta veszéllyel, illetve azzal, hogy a lengyelek és németek, valamint a csehek és németek között többé nem képzelhető el a békés egymás mellett élés Lengyelországon és Csehszlovákián belül. A kitelepítés legfőbb oka persze az volt, hogy a két állam, melyben addig több milliós német kisebbség élt, politikai célként tűzte ki, hogy kisebbségek nélküli nemzetállammá alakul, és a háború utáni helyzetben kormányaik elérkezettnek látták az időt, hogy a győztes nagyhatalmak támogatásával ezt meg is valósítsák. (Ez a homogenizáló törekvés vezetett a felvidéki magyarok tömeges kitelepítéséhez, illetve a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez is).

Magyarországon azonban a német kérdés másként vetődött fel, hiszen itt mások voltak a körülmények. A két említett országgal szemben hazánknak nem volt milliós lélekszámú német kisebbsége (a németajkúak 1941-es csaknem félmillió lélekszáma a háború végére becslések szerint négyszázezer alá csökkent), nem volt az előbbiekhöz hasonlóan kiélezett a magyar–német ellentét a lakosság körében, s a hazai németiség nem jelentett se bel-, se külpolitikai szempontból komoly veszélyforrást. A németek kitelepítésének kérdése nem elvi okokból, hanem elsősorban gazdasági megfontolásokból merült fel az ideiglenes kormány részéről 1945 márciusában. Egyrészt a Bácskából elűzött és ismét hazátlaná váló bukovinai székelyek, illetve a többi, háború után elvesztett területről érkező magyar menekültek (mintegy 300 ezer ember) elhelyezését, letelepítését kívánta a magyar kormányzat a hazai németiség kárára megvalósítani. Másrészt a hűtlennek tekintett hazai németek, nemcsak volt SS-katonák, hanem volt Volksbund-tagok ingatlanaival is csillapítani akarta a szegényparasztság földéhségét, amint azt az 1945. március 17-én elfogadott földreform-rendelet is tartalmazza.

A kommunista sajtó azt hirdette, hogy a magyarországi németek 90%-a fasiszta hazaáruló, s ezeknek el kell hagyniuk az országot. A Nemzeti Parasztpárt azt köve-

telte, hogy úgy távozzanak, ahogy (szerintük) a 18. században bejöttek, azaz egyetlen batyuval (Zielbauer, 1996. 23), s földjeik, házaik, fölszerelésük, állatállományuk telepítési akció, „új magyar honfoglalás” céljára legyen igénybe véve. Ám a gazdasági tényezők mellett külpolitikai okok is közrejátszottak a kitelepítés kezdeményezésében. A kormány abban is reménykedett, hogy ha a hazai német lakosságot megbünteti a kitelepítéssel, illetve ehhez a nagyhatalmak hozzájárulását kéri, a győztesek előtt Magyarországot mintegy saját német lakossága áldozatának tüntetheti fel, s ez hozzásegítheti ahhoz, hogy kivesse az országot a nemzetközi elszigeteltségből. Valójában tehát a magyar kormány olyan csodaszernek tekintette a németek kitelepítését, amely egyrészt a háború utáni gazdasági gondokat enyhítheti, másrészt külpolitikai szempontból is előnyös lehet. Külpolitikai előnyök azonban egyáltalán nem származtak a német kitelepítés kezdeményezéséből, inkább csak kellemetlenségek, nehézségek. A csehszlovák kormány ugyanis precedenst látott benne a felvidéki magyarok kitelepítésére, ezért nagyon is támogatta azt, akárcsak a szovjetek.

A koalíciós pártok közül csak a szociáldemokrata párt utasította el következetesen a német nemzetiségű lakosság kitelepítését, ezzel szemben a kommunista párt (MKP), a Kisgazdapárt (FKGP) és a Parasztpárt között politikai konszenzus alakult ki az 1945. május 14-i pártközi értekezleten abban, hogy az egykori Volksbundtagokat és családjaikat kell kitelepíteni. Gyöngyösi János külügyminiszter (FKGP) 1945. május 16-án ezért egy jegyzékben közölte Vorosilov marsallal, a SZEB elnökével, hogy Magyarország 300 ezer német „volksbundistát” szándékszik kitelepíteni. A Dálnoki Miklós Béla vezette magyar kormány 1945. május 26-án e szándékát megerősítette, mikor szóbeli jegyzékben kérte a Szovjetuniót, hogy járuljon hozzá 200–250 ezer „fasiszta” német kitelepítéséhez, s „a Magyarországról eltávolítandó németeket Németországnak olyan területére telepítsék át, amely a Szovjetunió haderőinek megszállása alatt áll.” A Volksbund tagsága viszont csak mintegy 150 ezres volt, tehát ezek a létszámok eltúlzottak. Valójában a nagyobb, 300 ezres létszám az 1941-es népszámlálás adataiból ered: 477 ezer német anyanyelvűből 303 ezer fő vallotta magát német nemzetiségűnek, s mintegy 170 ezer magyarnak. A magukat német nemzetiségűnek vallók száma viszont a háború végére jelentősen csökkent három SS-hadkiegészítő akció, valamint az 1944 őszi evakuálási akció következtében, s mintegy 200 ezer körül lehetett (Tilkovszky, 1997. 159).

Amikor a potsdami határozatok után egy héttel a SZEB helyettes szovjet vezetője, Szvidorov tábornok, a magyar kormányra mintegy rálicítálva, a kollektív bűnösség elvi alapján állva, 400–450 ezer német, vagyis a teljes hazai németiség kitelepítésére szólított fel, akkor a kormány óvatos lavírozásba kezdett: a kitelepítést nem vitatta, de a létszámot csökkenteni kívánta. Ezt konkrét nemzetpolitikai érdekek is megkívánta,

mivel a csehszlovák és a szovjet vezetőség többször hangoztatta, hogy a felszámolásra ítélt felvidéki magyarság „befogadására” a magyarországi németység kitelepítésével kell helyet biztosítani. Másrészt, ha a magyar kormány elfogadja a kollektív bűnösség elve alapján a hazai németek teljes körű kitelepítésének tervét, akkor nehezen tud érvelni a felvidéki magyarok kitelepítésére vonatkozó csehszlovák törekvésekkel szemben.

A kormánykoalíció megosztott volt. A kommunista miniszterek és a parasztpárt a teljes kitelepítést szorgalmazták, míg a kormánykoalíció többi tagja, a kisgazdák, a „szocdemek” és a párton kívüli miniszterek a kollektív felelősség elvét elvetették, a keretszámot csökkenteni kívánták, egyéni felelősség alapján határozva meg a kitelepítendőek körét. A kormányból Gyöngyösi János kisgazda külügyminiszter hevesen tiltakozott a kollektív bűnösség elvének elfogadása ellen, mondván: az ellenkezik a demokratikus elvekkel, árt az ország nemzetközi megítélésének és külpolitikai érdekeinek. A novemberi választások után megalakult Tildy-kormány azonban nem követte tanácsát, bár annak is Gyöngyösi volt a külügyminisztere. A minisztertanács 1945. december 22-i ülésén a Nagy Imre belügyminiszter (MKP) által előterjesztett tervezetet fogadta el a kisgazda többségű kormány, amely a hazai németesség kollektív bűnösségén alapult. Erre a jelen lévő 16 miniszterből kilencen igennel, ketten nemmel szavaztak, öten tartózkodtak.

Az 1945. december 29-i kormányrendelet csak látszatra nevezett meg politikai felelősség szerinti kategóriákat (például: tagja volt a Volksbundnak és a német fegyveres alakulatnak, német pártoknak, egyesületeknek, vagy „a hitlerista szervezeteket bármi módon” támogatta), kivételeket is csak formailag engedett meg, ugyanis a hazai német lakosság teljes körű kitelepítésére törekedett. Ezért volt a benne kitelepítés első számú indoka az, ha valaki magát 1941-ben, a népszámláláskor német anyanyelvűnek vagy német nemzetiségűnek vallotta.

A magyar kormány igyekezett azt a látszatot kelteni, mintha a győztes nagyhatalmak, pontosabban a berlini Szövetséges Ellenőrző Tanács utasítására rendelte volna el a kollektív bűnösségen alapuló kitelepítést. A SZEK 1946. január 25-i ülésén a bizottság amerikai tagja, Key tábornok és szovjet elnöke, Vorosilov marsall tiltakozásul felszólította a magyar kormányt, hogy ne használja „a SZEK utasítására” kifejezést. Vorosilov azonban óriási nyomást fejtett ki annak érdekében, hogy az elrendelt, teljes körű kitelepítés minél hamarabb megvalósuljon és lezáruljon. Ezzel akarta ugyanis elősegíteni, hogy Csehszlovákia gyorsan kitelepíthesse az ottani magyarokat Magyarországra. 1946. február 27-én Csehszlovákia olyan lakosságcsere-egyezményt kötött Magyarországgal, amely kölcsönösségi alapon ugyanannyi csehszlovákiai magyar áttelepítését irányozta elő, mint amennyi magyarországi szlovák Csehszlovákiába kívánt települni. E szerződés keretében 1947–48-ban 73 ezer szlovák hagyta el önkéntesen

Magyarországot, s 68 ezer magyar Csehszlovákiát. Azokkal a menekültekkel vagy kiutasítottakkal együtt, akik már korábban Magyarországra érkeztek, a Csehszlovákiából kitelepített magyarok száma elérte a 100 ezret.

A magyarországi svábok közül a két és fél évig húzódo kitelepítések során mintegy 180–200 ezer személy kényszerült elhagyni szülőföldjét. Kitelepítésük a magyar kormány várakozásával ellentétben nem járt külpolitikai előnyökkel, s gazdasági értelemben is megkérdőjelezhető, hiszen az ország egyik legszorgosabb és legeredményesebb mezőgazdasági termelői és iparos rétegét veszttette el. A magyarországi németek kollektív bűnösségen alapuló kitelepítése gyengítette a magyar kormány pozícióit a szomszédos győztes államokkal, különösen Csehszlovákiával szemben. A kitelepítéssel járó jogtalanságok, törvénytelenlégek és embertelenségek megrendítették az alkotmányosságot, kikezdték a jogállamiság alapjait. Joggal írta 1945-ben a német kitelepítési rendeletet bíráló Bibó István, hogy egy olyan országban, ahol a népszámlálási adatokat az elűzés, a szülőföldtől való megfosztás alapjának tekinti egy kormány, száz évig nem lehet azt remélni, hogy a népszámlások során objektív adatokat kapnak.

Irodalom

- BIHARI Mihály: *Magyar politika. A magyar politikai rendszer történetének főbb szakaszai a második világháború után 1945–1995*. Korona Kiadó, Bp., 1996.
- BIHARI Mihály: *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Osiris Kiadó, Bp., 2005.
- GYARMATI György: *Politika és társadalom 1945–1989 között*. In: KOLLEGA TARSOLY István (szerk.): *Magyarország a XX. században I. köt. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996, 140–280.
- HUBAI László: *A korlátozott demokrácia politikai rendszere Magyarországon: 1945–1947*. In: HORVÁTH János (szerk.): *Tiltott történelmünk 1945–1947*. Századvég Kiadó, Bp., 2006, 56–71.
- IZSÁK Lajos: *Rendszerváltástól rendszerváltásig 1944–1990*. Kulturtrade Kiadó, Bp., 1998.
- MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Bp., 1995.
- PALASIK Mária: *A Kisgazdapárt felbomlásztására irányuló kommunista taktika lépései*. In: STANDEISKY Éva et alii (szerk.): *A fordulat évei 1947–1949*. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 113–128.
- RAINER M. János: *A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–48*. In: STANDEISKY Éva et alii (szerk.): *A fordulat évei. Politika, képzőművészet, építészet 1947–1949*. 1956-os Intézet, Bp., 1998, 17–44.
- RAINER M. János: *Magyarország a szovjet érdekszférában*. In: GYURGYÁK János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*. Osiris Kiadó, Bp., 1999, 358–393.
- RAINER M. János: *Demokrácia volt-e Magyarországon 1945 után?* In: LŐRINCZ László (szerk.): *Egyezzzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről*. Történelemtanárok Egylete, Bp., 2010, 85–90.
- RÉV István: *Miért győzött oly elviselhetetlenül könnyen a kommunizmus Magyarországon?* *Rubicon*, 1993/7. 4–6.

- ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Bp., 2010.
- SALAMON KONRÁD: *Történelem IV.* (a középiskolák számára) Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1999.
- SCHMIDT MÁRIA: „*Most mindent úgy csinálnak, mint az oroszoknál.*” *A kommunizmus kiépülése Magyarországon*. In: LŐRINCZ LÁSZLÓ (szerk.): *Egyezzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről*. Történelemtanárok Egylete, Bp., 2010, 90–101.
- TILKOVSKY LÓRÁNT: *A kitelepítés következményei*. In: UÓ: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség köréből*. JPTE Tanárképző Kara, Pécs, 1997, 157–162.
- TÓTH ÁGNES: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét, 1993.
- TÓTH ÁGNES: A kollektív bűnösség elve és a német kisebbség. *Kisebbségkutatás*, 2002/3. 701–710.
- TÓTH ÁGNES: A magyarországi németek kitelepítése. Felelősségre vonás és/vagy büntetés? *Kommentár*, 2007/5. 4–15.
- UNGVÁRY KRISZTIÁN: *Magyarország szovjetizálásának kérdései. A tervek: szovjet koncepciók és Magyarország*. In: ROMSICS IGNÁC (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemtől*. Osiris Kiadó, Bp., 2002, 279–308.
- ZIELBAUER GYÖRGY: *A magyarországi németek elhurcolása és elűzése. Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból, 1944–1948*. Országos Német Önkormányzat, Bp., 1996.

Holló László: Tisza néni